

XX əsrin əvvəllərində rus ədəbiyyatında marş janrının inkişafı

Ülviyyə Qasımova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ulviyya1991@yahoo.com

Annotasiya. Avropadan fərqli olaraq, Rusiyada marş janrı bir qədər gec yaranmışdı. Bizə gəlib çatan “qədim” rus hərbi marşının 150-dən çox yaşı yoxdur. Müharibələr və inqilablarla bir başa bağlı olan marş janrının poetik nümunələri elə bu dövrdə yaranırdı. 1700–1721-ci illər Şimal müharibəsi ilə başlayıb İkinci dünya müharibəsi də daxil olmaqla olan dövrdə bu janrın bir çox nümunəsi meydana çıxmışdı. Bu məqalədə Böyük Oktyabr inqilabına qədər olan mərhələdə rus marşları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: rus ədəbiyyatı, marş, janr, inqilab, mərhələ

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.06.2022; qəbul edilib – 23.06.2022

Development of the genre of marches in the Russian literature of the early XX century

Ulviyya Gasimova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ulviyya1991@yahoo.com

Abstract. Unlike Europe, the march genre appeared in Russia a little late. The “ancient” Russian military march that has come down to us is no more than 150 years old. The poetic examples of the march genre directly associated with wars and revolutions appeared during such this period. Many examples of this genre appeared in 1700–1721, starting with the Northern War and during the Second World War. In this article was investigated Russian marches that appeared before the Great October Revolution.

Keywords: Russian literature, march, genre, revolution, stage

Article history: received – 02.06.2022; accepted – 23.06.2022

Giriş / Introduction

Yüzlər boyunca Rusiyada hərbi musiqinin – hərbi əsgəri nəğmələrdən yürüş marşlarına qədər müxtəlif formaları inkişaf etmiş və formalaşmışdır. Hələ rus dövlətinin yaranmasının ilk illərində istedadlı şairlər vətəni düşmənlərdən qoruyan əfsanəvi qəhrəmanlarını tərənnüm etməyə başlamışdılar. Torpaqların qorunmasında qəhrəmanlıq göstərmiş vətənin müdafiəçiləri, rus xalqının ən sevimli sərkərdələri müxtəlif dövrün hərbi marşlarında yüksək coşğunluqla təsvir edilmişdir. Təsirli melodiya, zəngin polifonik quruluş, səlislik bu marşları rus xalq yaradıcılığının əbədi nümunələri ilə bir sərəyaya qoymuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Bir çox tədqiqatçılar rus hərbi musiqisində Prussiya və fransız cizgilərinin olduğunu, hətta Y.Ştelinin davamçıları rus hərbi musiqisinin Prussiya şagistikası elementləri ilə birlikdə tamamilə Prussiyadan gəldiyini iddia edirlər. M.Çertoka görə, rus hərbi marşlarında milli rus koloritini nə Prus-

siya, nə fransız, nə də ingilis əsərləri, xarakteri, yaxud mədəniyyətində axtarmaq lazım deyil. Rus marşları daha dərin və qədimdir. Onu rus mədəniyyətinin sələfində – Bizansda axtarmaq lazımdır [11, s.265]. I Pyotrun dövründən mövcud olan Avropa tipli hərbi musiqi (marş) digər ölkələrdən fərqli olaraq, Rusiyada gec yaranmışdı. Bu dövrdə daimi rus ordusunun formalaşması ilə bir çox tarixi marşlar hadisələrin birbaşa iştirakçıları olan əsgərlər və ya kazaklar tərəfindən toplanmışdır. Bizə gəlib çatan “qədim” rus hərbi marşının 150-dən çox yaşı yoxdur (halbuki, Britaniyanın rəsmi donanma marşı “Heart of Oak” 1760-cı ildə yazılmışdı). Rusiyada marş janrı XVIII əsrin əvvəllərində hərbi orkestrin repertuarına daxil olmuş və tezliklə hər bir polkun musiqi embleminə çevrilən özünəməxsus marşı yaranmışdı (“Preobrajenski polkunun marşı”, “Semyonov polkunun marşı”, “İzmaylov polkunun marşı” və s.) [1, s.249]. Bununla yanaşı, marş uzun müddət Rusiyada himn rolunu oynamışdı: məşhur “Preobrajenski marşı” buna ən yaxşı nümunədir. XVIII əsrin sonlarında isə hərbi orkestrlərin repertuarında marş janrına kifayət qədər yer ayrılmışdı. Ancaq bu gün məlum olan əsərlərdən hansının o zaman səsləndiyini dəqiq müəyyənləşdirmək çətinidir. XIX əsrin sonlarında, demək olar ki, bütün inqilabi şərqilərdə dəqiq marş ritmi istifadə olunmuşdu. Rusiyada müharibə illərinin musiqisinin xatırlanması və toplanmasına ciddi şəkildə 1812-ci il Vətən müharibəsinin yüzilliyinin qeyd edilməsi münasibətilə başlanılmışdır [8, s.47].

Digər ölkələrdə olduğu kimi, rus musiqisi və ədəbiyyatında da müharibələr zamanı marş janrında canlanma baş vermişdi. 1700–1721-ci illər Şimal müharibəsi ilə başlayıb İkinci Dünya müharibəsi də daxil olmaqla, olan dövrdə bu janrın bir çox nümunəsi yaranmışdı. Bəzən bu marşlar şifahi və ya sözləri dəyişdirilmiş şəkildə bizə gəlib çatdığından onların müəllifini müəyyənləşdirmək olduqca çətinidir. Belə marşlardan biri də məşhur “Dağ zirvələri” (“Горные вершины”) əsgər marşıdır. İnqilabdan əvvəlki bütün əsgər şərqi kitablarında, demək olar ki, onun adına rast gəlinir. Marşda 1855-ci il rus-türk müharibəsinə aid edilən “Qars bateriyası” (bir neçə top və minaatanı ibarət hərbi hissə) xatırlanır. Bizə gəlib çatan mənbələrdə marşın beş variantı göstərilir. Marş 2:4 (birinci variant 6:8) musiqi ölçüsünə uyğun gəlir. Sadə və anlaşılıqlı dildə yazılan “Dağ zirvələri” Rusiya ordusunda sıra marşı kimi geniş yayılmışdı [5, s.170-172].

Digər qədim marşlardan biri də orduda hərbiçilər arasında məşhur olan “Yüksəlin şahinlər, qartallarla birlikdə” (“Взвейтесь, соколы, орлами”) marşıdır. Uzun müddətdir ki, orduda istifadə edilən bu marşın hər birinin ayrıca tarixi olan bir çox variantı mövcuddur. Əsasən, 1817–1864-cü illər Qafqaz müharibəsi dövrünə aid edilsə də, bir çox tədqiqatçı marşın 1812-ci il Vətən müharibəsi dövründə meydana çıxdığını irəli sürür. Sovet dövründə marşın sözləri, o cümlədən, melodiyası dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qalmış, bu da ona xüsusi olaraq populyarlıq qazandırmışdır. V.Kaluginin 2006-cı ildə Moskvada çıxan “Əsgəri manhılar antologiyası”nda A.Şilovanın sözlərinə olan marşın 1941-ci il variantı verilmişdi. L.Şulginin 1924-cü ildə nəşr olunan “Qırmızı ordunun şərqləri” toplusunda “Yüksəlin şahinlər, qartallarla birlikdə” marşının digər variantının sözləri aşağıdakı kimidir:

*В ногу, красные ребята (герои),
Веселее, молодцы,
Веселее, удалые,
Пролетарские бойцы! [10, s.698]*

Digər ölkələrdə olduğu kimi, rus ədəbiyyatında da bəzi poetik nümunələr xalq tərəfindən marş kimi qəbul olunmuş və tez bir zamanda marşa çevrilmişdi. Buna ən yaxşı nümunə dahi rus şairi M.Lermontovun Borodino vuruşmasının (1812) iyirmi beş illiyi münasibətilə qələmə aldığı “Borodino” şeiridir. Şairin çap olunan ilk əsəri olan “Borodino” 1837-ci ildə “Sovremennik” jurnalında dərc olunmuşdur. “Borodino” Lermontovun yaradıcılığının şah əsəri olmaqla yanaşı, rus millətinin və rus xalqının qəhrəmanlıq hissələrini əks etdirən milli marşdır. 4:4 marş musiqisi ölçüsündə yazılmış şeirdə şair gənc əsgərin dili ilə yaşlı əsgərdən soruşur:

*Скажи-ка, дядя, ведь недаром
Москва, спаленная пожаром,*

*Француз от дана?
Ведь были схватки боевые,
Да говорят, ещё какие!
Не даром помнит вся Россия
Про день Бородина! [3, s.281]*

Diqqətimizi cəlb edən müharibə marşlarından biri də Napoleon Bonapartın müharibələri dövrünə gedib çıxan “Ау, донлар-қəhrəманлар” (“Ай, донцы-молодцы”) marşı da öz orijinallığı ilə seçilir. Mənbələrdə söz və musiqisinin müəllifi göstərilməyən marş çox az xatırlanır və ifa olunur. Bütün şərqli toplularında, həmçinin 1812-ci il və sonrakı dövrlərdə Vətən müharibəsinin iştirakçılarının xatirəsində praktiki olaraq bu marşa rast gəlinir [7, s.166]. Sonralar marşın bir neçə variantı meydana çıxmışdır, onlardan birinin sözləri N.Şatrova məxsusdur.

Müharibə marşları arasında, sözsüz ki, “Preobrajenski marşı”nın özünəməxsus yeri var. Mənbələrdə qeyd edildiyinə görə, 1814-cü ildə rus ordusu Parisə məhz “Preobrajenski marşı”nın sədası altında daxil olmuşdur. Marş ilk dəfə 1815-ci ildə Sankt-Peterburqda Anton Derfeldin tərtib etdiyi “Qvardiyanın bütün polklarının hərbi marşlarının toplusu”nda çıxmışdı. Bu topludakı marşların böyük əksəriyyətinin müəllifi göstərilməmişdir. Bəzi müəlliflər onun İsveç mənşəli olduğunu qeyd etsə də, bu barədə tutarlı sübutlar yoxdur. Alman mənbələrdə marşın 1816-cı ildə rus və alman musiqiçisi Ferdinand Haaze (1788–1851) tərəfindən yazıldığı qeyd edilsə də, bir çox mənbədə bu qüvvətli ehtimal kimi göstərilir. Təntənəli formada olan marşın quruluşu onun XVIII əsrin birinci rübünə gedib çıxdığını göstərir. Bunu marşın qədim adı – “Böyük Pyotr marşı”, yaxud “Pyotr marşı” da təsdiq edir. I Pyotrun dövründə “Preobrajenski marşı” digər marşlar kimi sözsüz ifa olunmuşdur. Marşın söz və musiqisindən hansının daha əvvəl yaranması barədə olan mübahisələr indiyədək davam edir. Mənbələrdə marşın mətninin bir neçə variantı göstərilir. Onlardan ən məşhuru Sergey Nikiforoviç Marinə (1776–1813) məxsusdur. İ.Y.Fomenko “S.N.Marinin sözlərinə “Preobrajenski marşı”nın yaranmasının tarixinə dair” məqaləsində marşın polkun tarixinə dair kitablarda və hərbi şərqilər toplularında dəfələrlə dərc olunduğunu qeyd edir. Yüz ildən sonra, 1948-ci ildə “S.N.Marininin əsərlərinin tam toplusu” çapdan çıxmışdı, burada “Marş”ın şərhlər, nəşr tarixi və variantları ilə birgə elmi nəşri ehtiva olunmuşdu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, S.N.Marininin “Preobrajenski marşı” ilə “Kirasir polkunun şərqisi”nin tekstoloji bənzərlikləri var. Lakin Fomenkonun adıçəkilən məqaləsində “Kirasir polkunun şərqisi”nin “Preobrajenski marşı”nın sonrakı redaktəsi olduğu müəyyənləşir.

Tarixdə bir çox hadisə vardır ki, marş cəmiyyəti möhkəmləndirən vahid element kimi çıxış etmişdi. Onlardan Vasili Aqapkinin 1912-ci ildə Birinci Balkan müharibəsinin təsiri ilə bəstələdiyi “Slavyankanın vidası” (“Прощание славянки”) marşı xüsusilə seçilir. Birinci Dünya müharibəsində Rusiya və ətraf ərazilərdə məşhurluq qazanan marş, sovet dövründə də öz populyarlığını saxlamışdır. Bir variantı görə, marşın əsasını rus-yapon müharibəsinin əsgər şərqisi təşkil edir [2, s.252]. Marş əvvəlcə hərbi nəfəsli orkestr üçün yaradılmış və sözsüz ifa edilmişdir. Sonralar marşa çoxlu mətnlər yazılmışdır. Mənbələrdə marşın ilk mətninin müəllifi qeyd olunmur. Birinci Dünya müharibəsinin “Qalisiyanın nahamar yollarında” şeiri marşın ilk mətnlərindən biri sayılır. 1937-ci ildə marşın musiqisinə polyak əsgər şərqisi “Rozsumialy sie wierzby placzace” (sözlərinin müəllifi Roman Şlezak) yazılmış və Polşa müqavimət hərəkatının partizan şərqisi olmuşdur. “Slavyankanın vidası” dövlət ideologiyasına zidd sözləri səbəbilə SSRİ-də qadağan edilmiş və yalnız 1957-ci ildə “Durnalar uçuş” filmində səsləndirildikdən sonra yenidən populyarlıq qazanmışdı. 60-cı illərdən başlayaraq, “Slavyankanın vidası”nın musiqisinə müxtəlif müəlliflər tərəfindən yeni mətnlər yazıldı. A.Fedotova məxsus marşın yeni mətni notu ilə birlikdə 1967-ci ildə dərc olundu. Bundan başqa, 1974-cü ildə Aleksandr Qaliç, 1984-cü ildə V.Lazarev marşın yeni variantlarını tərtib etdilər. 1990-cı illərə aid marşın digər yeni variantı isə aktyor A.Minqalev tərəfindən yazılmışdır. Marş Parisdə, Varşavada, Praqada, Ottavada, Amsterdamda və Budapeştdə ifa olunmuş, hətta bəzi ölkələr onu öz milli xalq musiqisi hesab etmişlər [6, s.3].

Müharibə marşlarından biri də “Varyaq”dır. Rus-yapon müharibəsi zamanı rus donanmasının kreyseri “Varyaq” yaponlarla qeyri-bərabər döyüşdə döyüş qabiliyyətini itirdikdən sonra limana qa-

yıtmış və öz heyəti tərəfindən batırılmışdı. Varyaq kreyserinin ekipajının şücaətindən təsirlənən Avstriya şairi Rudolf Qreyns (1866–1942) “Varyaq” (“Warjag”) marşını yazmış və 1904-cü ilin 25 fevralında “Yugend” (“Jugend”) jurnalında dərc etdirmişdi. Elə həmin ilin aprelində rus şairi Y.M.Studenskaya (1874–1906) həmin marşı “Varyağın xatirəsinə” adı ilə tərcümə etmiş və “Yeni xarici ədəbiyyat jurnalı”nda buraxmışdır. Onun ifadəli tərcüməsi ilə marş tez bir zamanda məşhurlaşmışdı. Marşın musiqisi dövrünün müxtəlif müəlliflərinin melodiya fraqmentlərini, həmçinin xalq mahnıları və hərbi marşların şəkllərini özündə birləşdirir. Böyük Vətən müharibəsi illərində V.Lebedev-Kumaç marşın yeni variantını yazmış və 1941-ci ilin oktyabrında “Vətən uğrunda döyüşə” şərqi toplusunun ikinci nəşrində çap etdirmişdir.

Böyük Oktyabr sosialist inqilabının qələbəsi ilə hər sahədə olduğu kimi, ədəbiyyatın da inkişafında yeni perspektivlər açıldı. Bu dövrdə inqilabi poeziyada marş janrına olan tələbat daha da artdı. Cəlbedici melodiya ilə yanaşı, etiraz pafosu, həyəcanlı çağırış elementi və s. kimi bədii əlamətlər ehtiva edən bu marşlar Oktyabr inqilabının elə ilk illərində gündəlik həyata daxil olmuşdur. Bu dövrdə həm də qədim hərbi marşlara müraciət olunur, onların əksəriyyətinin əsasında yeni müasir mətnlər yaradılırdı. Bunlardan biri də “Sıx meşələr arasında” əsgər şərqi “Bütün toplar, toplar doludur” (“Все пушки, пушки заряжены”) şərqişinə çevrilmişdi. Bundan başqa, “Ağ akasiya” romansının motivində “Eşidin, babalar, müharibə başladı” (“Слушайте, деды, война началась”) hərbi marşının əsasında 1918–1919-cu illərdə “Cəsarətlə biz döyüşə gedirik” (“Смело мы в бой пойдем”) marşı yazılmışdı. Müasirlərinin xatirələrinə görə, “Eşidin, babalar, müharibə başladı”nın sözləri artıq 1914-cü ildən marş ritmində oxunmuşdu [4, s.201].

Nəticə / Conclusion

Yeni lirik janr kimi inqilabi şeirlər qabaqcıl Avropa ölkələrində burjua inqilabları dövründə meydana çıxmış və bu şeirlər XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq status (polyak “Varşavyanka, fransız “Marselyeza”, “Karmanyola”, italyan “Qırmızı bayraq” və s.) qazanmışdır. 1905–1917-ci illərin rus inqilabi şərqişlərindən Vətəndaş müharibəsi və hərbi müdaxilə dövründə Qızıl ordu, partizan şərqişləri və 1920-ci illərdə komsomol şərqişləri, eləcə də kütləvi Sovet şeirləri meydana çıxmışdır. Rus inqilabi şeirləri də həmçinin inqilabi mübarizələr zamanı ölkənin sərhədindən kənarə yayılır və istifadə olunurdu [9, s.230]. 1917–1920-ci illər Sovet ədəbiyyatı digər növ və janrları geri planda qoyan və onları çox qabaqlayan poeziyanın qəti üstünlüyü altında təşəkkül tapır və inkişaf edirdi. Bu, bir tərəfdən yeni poetik qüvvənin inkişafına yardım edir, digər tərəfdən də Oktyabr İnqilabında ilk mənzum çağırışlar bədii düşüncə tarixində qəti dəyişikliklər haqqında, o cümlədən, insanın yeni dünyaya münasibəti haqqında danışmağa imkan verirdi.

Ədəbiyyat / References

1. Большая Российская Энциклопедия. Т. 19. Москва, 2012.
2. Комелина Н., Лурье М., Подрезова С. Песни уличного певца Владимира Егорова в фонографической записи А.М.Астаховой // Антропологический форум № 19.
3. Лермантов М.Ю. Собрание сочинений: В 4 т., т. 1. Стихотворения / Отв. ред. тома Н.Г.Охотин. СПб.: Издательство Пушкинского Дома, 2014.
4. Попова Т. Основы русской народной музыки. Москва: Музыка, 1977.
5. С песней в строю. Песенник / Составитель: Черток М.Д. М.: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2015.
6. Соколов В. «Прощание славянки»: Жизнь и творчество В.И.Агапкина – автора популярного марша. М.: Сов. композитор, 1987.
7. Солдатские строевые песни. Песенник / Составитель Черток М.Д. М.: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2013.
8. Софронов Ф. Музыка войны // Творчество народов мира № 2, 2018.

9. Тинякова Е.А. О революционных песнях: К 10-летию юбилею исторического события // Казанский педагогический журнал. 2016, № 5 (118).
10. Черток М.Д. Взвейтесь, соколы, орлами. // Культура и искусство 6 (18), 2013.
11. Черток М. Военные марши России. К 200 летию Отечественной войны 1812 года. Москва: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2013.

Развитие жанра марша в русской литературе начала XX века

Ульвия Гасимова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: ulviyya1991@yahoo.com

Резюме. В отличие от Европы, в России жанр марша появился несколько позже. Дошедшему до нас «древнему» русскому военному маршу не более 150 лет. Именно в этот период возникли поэтические образцы связанного с войнами и революциями жанра марша. Многие образцы этого жанра появились в 1700–1721 годах, начиная с Северной войны, и в период Второй мировой войны. В данной статье рассматриваются русские марши, появившиеся до Великой Октябрьской революции.

Ключевые слова: русская литература, марш, жанр, революция, стадия